

1789-01-11

Dons, Rasmus Poulsen

Det kan synes mærkværdigt at en ca 10 årig dreng fra Seest, Ribe amt, alene flytter til Viborg for at være bogtrykkerdreng. Helt tilfældigt er det nok ikke, da hans mors nye mand må være i familie med bogtrykkerkonens veninde. De bærer begge navnet von Støcken, men hvordan de er beslægtede vides pt ikke. Og så langt væk hjemmefra er det heller ikke da mor følger sin nye mand til Holstebro, hvor han er udnævnt til Comsumsforvalter. Hvorfra Poulsen stammer er et godt spørgsmål. I nedenstående artikel om forløberen for Viborg Stiftstidende er af Rasmus Poulsen Dons.

Bjarke(at)dons.dk

Samlinger til Jydsk historie og topografi

Udgivne af det jydsk historisk-topografiske Selskab, 3. række, IV. bind

Redigeret af Villads Christensen. I Kommission hos Tillges Boghandel i København

Trykt i Aarhus Stiftsbogtrykkeri 1904-05

Den Viborger Samler

Af Arkivassistent S. Nygård i Viborg. .

I næsten hele enevældens tid var Ålborg den folkerigeste by i Nørrejylland og utvivlsomt også den mest velhavende. Ingen af de andre købstæder i Jyllands nordlige halvdel kunde tilnærmelsesvis måle sig med den, navnlig ikke efter at Randers var gået tilbage, dels som følge af det 17. århundredes ulyksalige krige, dels af andre grunde, navnlig en frygtelig ildebrand, der hjemsøgte byen 1671 og lagde en stor del af den i aske. Man har også ment, at dens tilbagegang stod i forbindelse med, at flere af dens rigeste mænd i de nærmeste år efter 1600 købte hovedgårde og flyttede fra byen, men dette har dog næppe i nogen væsentlig grad forringet byens velstand. Kunde sligt ruinere en større by, hvad måtte der så være blevet af hin lille vestjydske købstad, hvorfra manden med de 12 herregårde drog ud, eller hvordan skal det så forklares, at Ålborg voksede sig stor og stærk og rig, mens dens borgere kappedes om at købe hovedgårde i en saadan målestok, at vistnok over halvhundrede af omegnens største landejendomme kom i deres besiddelse, ejendomme som Vrejlev, Børglum og Sebber kloster, Oxholm, Visborggård. Langholt, Refsnæs, Boller i Tårs sogn osv. Og sikkert er det dog, at Ålborg, skønt også den havde haft en nedgangsperiode, i hele enevældens tid var en forholdsvis rig by, der navnlig fra midten af det 18. århundrede var i god fremgang; fra 1769 til 1801 voksede dens indbyggerantal fra 4000 til 5600, og betydelige var de summer, som dens borgere kunde låne ud til omegnens talrige godsejere. Intet under derfor, at Ålborg, Jyllands handelshovedstad, var den første jydsk by, der fik sig en privilegeret avis. »Nyttige og fornøjelige Jydske Efterretninger« hed den oprindeligt, senere blev den til Ålborg Stiftstidende, og under dette navn flourer

Note: For at indskrænke henvisningernes antal skal det forud bemærkes, at de væsentligste kilder til den her givne fremstilling er en delregnskaber for Viborg stiftsbogtrykkeri fra tiden 1798 - 1811 og nogle af kammerråd A. F. Justs private papirer, der kom for dagens lys ved ordningen af Viborg byfogedarkiv. Endvidere er benyttet adskillige i bogtrykker Mangors hustrus bo og i Justs døds- og opbudsbo fremlagte dokumenter. Iøvrigt fremgår det i mange tilfælde af selve teksten, hvor kilden findes; kun hvor dette ikke er tilfældet, vil der, for så vidt det overhovedet findes fornødent at dokumentere det anførte, finde henvisning sted. *(For nærværende er noterne sat ind i teksten i kursiv i parenteser, BD)*

den endnu, men det gamle privilegium er det forbi med. Oprindeligt var den, ligesom de andre ældre aviser, et beskedent lille ugeblad i oktavformat, og den indeholdt kun lidet af det, vi nutildags betragter som avisstof, men den var virkelig nyttig og fornøjelig, ikke mindst for en nutidslæser, da den meddelte adskillige andensteds ikke let tilgængelige oplysninger om Ålborg by og omegn i hin tid. Dette blad begyndte at udkomme 1767.

Men hvor stor og betydelig Ålborg end var efter datidens målestok, måtte den dog finde sig i, at en anden by hævdede stillingen som Nørrejylland's hovedstad. Rundt omkring omgivet af heder hævdede Viborg sig højt mod sky på den vestlige side af den lange, smalle sø, som havde fået navn efter byen. Langt borte fra kunde man øjne domkirkens dengang alt andet end smukke tårne, ved hvis fod husene bredte sig til alle sider, enkelte ret anselige stenhuse, langt flere uanselige, tildels stråtækte hytter, hvori der boede en lidet velhavende, for ikke at sige fattig befolkning, der for største delen levede af agerbrug eller af at fuske i et eller andet håndværk. Byens gode tider var forbi. Den katolske gejstlighed havde forlængst måttet nedlægge sceptret, kongerne drog nu ikke mere til Viborg for at lade sig hylde, adelen havde ikke længer her sine gårde; meget havde bidraget til tilbagegangen. Så kom de trange tider efter de ødelæggende krige og endelig den forfærdelige ildebrand 1726, der fortærede den smule velstand, der mulig endnu hist eller her kunde være tilbage. Jyllands ældgamle hovedstad var blevet til en rygende tomt, en by uden huse, og mange år gik hen inden ødelæggelsens værste spor blev fjærnedede. Men den var dog endnu »Jyllands ældgamle hovedstad«, den var endnu landstingets sæde, her fældedes endnu dom over hele landsdelens proceslystne eller procespånødte publikum, her læstes endnu skøder og pantebreve, proklamaer og efterlysninger fra hele Jylland. Og så længe jærnbaner ikke kendtes, havde Viborg jo virkelig en ypperlig beliggenhed som hovedstad; den lå lige midt i landet, og fra alle kanter af det gik der færdselsårer til den; vejene strålede ud fra den som lyset fra en stjerne. Da jærnbannerne kom, var det forbi med det centrale, men da havde den vundet mer end 1000 års hævd som hovedstad og - det kan man leve længe på. Byen havde dengang som senere en god støtte i en talrig embedsstand; foruden landstingets betydelige skare af embedsmænd, af hvilke dog de færreste til stadighed boede i byen, de fleste på deres herresæder ude på landet, var der stiftsbefalingsmand, fysikus og postmester, biskop, præst og tillige kapellan ved hver af byens tre kirker - af hvilke man i betragtning af byens ringhed godt kunde have undværet de to - samt i sidste halvdel af det 18. århundrede en tugthuspræst, tugthusets øvrige functionærer, katedralskolens personale, borgmester, rådmænd og byfoged, en tid lang en ret betydelig garnison, der ingenlunde altid var blot til lyst, osv. Trods alt dette var der dog kun et par tusind indbyggere, hvoraf ikke mindre end 300 henimod slutningen af det 18. århundrede måtte underholdes som fattige, medens adskillige af de andre kun lige havde fra hånden og i munden. De fleste købmænd var kun kræmmere; adskillige af dem gik fallit, ganske enkelte havde velstand, ingen havde rigdom. Før den ulyksalige store ildebrands tid hændte det dog, at en viborgsk handelsmand blev ejer af en større hovedgård; borgmester Klavs Kristensen (Reenberg) erhvervede Lynderupgård, Niels Arctander Nøragergård; men efter den tid tog de i reglen til takke med de allerringeste, sådanne smågårde som Boller i Romlund sogn. Rosborggård og lignende. Med fattigdommen synes der at være fulgt en ikke ringe demoralisation. Borgerne i denne lille hovedstad, der trods sin forarmelse, trods de rygende tomter var stolt af sin forholdsvis glimrende fortid, generede sig ikke for, samtidig med at de efter tidens smag pralede af, at deres by var »ældre end kong Dan, der holdes for den første, der har båret kronen i Danmark«, at misbruge en dem i anledning af ildebranden 1726 indrømmet midlertidig frihed for told og konsumtion til »den skamløseste smugler-handel« (*E. Holm: Danmark-Norges Historie II. 480*), og byens tingbøger og politiprotokoller vrimler med mindre heldige træk til belysning af indbyggernes karakter. Meget af det kan skrives på

tidens regning, men ikke alt. Hertil kom, at selve byens embedsmænd ingenlunde alle var så gode, som de burde være, eller så dygtige, som de gerne skulde have været. Det er et sted udtalt om dem, at de på en nærmere angivet tid stod »lavere end det almindelige« (*P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark IL 38*).

Adskillige træk tyder på, at det virkelig stod mindre godt til. Da således borgmester samt by- og rådstueskriver Hans Billeschou var død, efterlod han sig ikke blot byens arkiv i »urigtig og confys stand«, men det viste sig også, at han havde ladet værdigenstande, som han havde pantsat, forsvinde, og at han havde taget betaling for protokolleringer, som han ikke havde udført, hvorfor hans eftermand som skriver protesterede mod at overtage protokollerne i den tilstand. Borgmester Arnold Christian Dyssel var en foretagsom mand, men i øvrigt en stor projektmager og fuentast, borgmester Niels Høeg en sjusket og uordentlig embedsmand. At der også var hæderlige og dygtige magistratsmedlemmer, skal i øvrigt ikke fordølges. Demoralisationen nåede iøvrigt op til toppen, da kammerherre Niels Sehested blev stiftamtmand i Viborg. Han var en såre flittig mand, der ikke nøjedes med blot at sætte sit navn under de breve, hans fuldmægtig havde skrevet; men uheldigvis drev han åger med penge, han på embeds vegne havde mellem hænder, og tilsidst blev han af flere graverende grunde afsat. Hans private liv var forresten af en beskaffenhed, som ikke just anstod sig for en mand i hans stilling.

Havde Viborgs indbyggere med misundelse set på, at en anden by blev den første i Jylland, der fik en privilegeret tidende, fik de snart lægedom for deres sår, for seks år efter, at de »Jydske Efterretninger« havde set dagens lys, begyndte et lignende blad at udkomme i den gamle hovedstad. Den bekendte, foretagsomme dr. Christian Elovius Mangor (*Biografisk Lexikon XI. 92.*), der dengang var landfysikus i Viborg, erhvervede nemlig 17. juli 1771 privilegium på, at han alene og ingen anden måtte indrette og vedligeholde et trykkeri for Viborg by og stift. Der havde forhen et par gange været bogtrykkerier i Viborg, men de havde kun bestået i kortere tid; det nye fik et længere liv; det har nemlig forlængst kunnet fejre sit 125 års jubilæum. Med trykkeriet var forbundet privilegium på udgivelse af en avis, »Den Viborger Samlere, af hvilken det første nummer udkom den 4. januar 1773. Selvfølgelig var det et lille blad i oktav. Det udkom oprindeligt hver mandag med 8 sider, ofte ledsaget af tillæg, navnlig indeholdende avertissementer af enhver art. Hovedindholdet var i begyndelsen mest oplysende og belærende. Efter at have bestaaet i 25 år fik bladet kvartformat, en tid endog folio, og ved samme tid begyndte det at optage politisk stof. Nogle år senere (1803) begyndte det at udkomme to gange ugentlig, mandag og torsdag, og fra 1816 udgik det tre gange ugentlig, i reglen mandag, onsdag og lørdag, stadig i kvart. Derefter fik det ikke flere udvidelser, før det fra midten af 1839 antog navnet »Viborg Stiftstidende« og samtidig begyndte at udgå fire gange ugentlig.

Dr. Mangor blev 1776 forflyttet fra Viborg til Næstved, hvilket formentlig var grunden til, at han 6. maj 1777 skødede trykkeriet, hvor der i hans tid foruden Samleren var blevet trykt flere større og mindre skrifter, f. eks. 2. udg. af Rothe: Tordenskjolds Liv og Levnet, Mangor: Drakenbergs Levnet osv., til sin broder Kristoffer Herfordt Mangor, der allerede tidligere havde været bestyrer af det; i det mindste kaldes han bogtrykker, da han 1. august 1775 af apoteker Andreas Nielsen køber en plads på Mathiasgade mellem s^r. Nåman Lassens og grovsmed Niels Klems gårde tilligemed en del materialier af sten, tømmer og andet. Skødet herpå udstedtes 29. april følgende år, og han må straks have taget fat på byggeri her, da han 5. maj 1777 til jomfru Marie Kirstine Lihme (*hun blev ganske kort tid efter gift med præsten, Thomas Lillelund i Årslev*), af hvem han havde fået et lån på 1000 rdl., pantsatte sin ny opbyggede gård på Mathiasgade

ved Hjultorvet, nemlig et grundmuret forhus med port, 22 fag, to sidehuse, bægge 19 fag, en bygge- eller husplads i gården samt gårdsrum af 56 alens længde og 55 alens bredde, en brønd i gården og endelig en have, der var 55 alen lang og 22½ alen bred. Foruden denne ejendom, hvori der fandtes en rummelig beboelseslejlighed med storstue, dagligstue, et par sovekamre, to gæsteværelser m. m. samt bogtrykkerilokale, værelse til en svend og til en dreng, bryggers, hestestald, kostald, kuskekammer osv, ejede Mangor 6 agre på byens mark.

Trykkeriet havde i hans tid godt at bestille. Der beskæftigedes to svende - de nedenfor omtalte Theil og Bay - og en dreng, og foruden Samleren trykkes der en stor mængde lejlighedsdigte, blanketter og skemaer m. m. og flere større værker, f. eks. 1778 Krogs Efterretninger om Viborg i 550 eksemplarer og 1779 Fr. Astrups udgave af Luthers liden Katekismus i 2200 eksemplarer å 6½ ark. Samleren, hvis abonnementspris var i rdl. årlig, havde 1789 380 abonnenter og for avertissementer, hvis talrighed man let kan overbevise sig om, indkom der betydelige beløb; eksempelvis kan således oplyses, at der i fire måneder af året 1789 for avertissementer betaltes omtrent 100 rdl. Den ene sætter fik 1 rdl. for hvert nummer af bladet, han satte.

Foruden trykkerivirksomheden drev Mangor boghandel i større stil; om omsætningen just var så betydelig, er måske tvivlsomt, men han havde i hvert fald rigt udvalg af de største danske forlags skrifter. Da hans bo 1789 blev registreret og dermed hans boglager, noteredes 740 numre, af hvilke hvert enkelt nummer ofte omfattede 25, 50, 100 indtil 500 eksemplarer af samme værk eller piece.

Trods alt dette sad Mangor, om end han ikke synes at have nægtet sig selv, hvad der kunde gøre livet behageligt, i meget trange kår. Den store nye gård, han havde indrettet sig, var, som ovenfor omtalt, straks blevet pantsat til jomfru Marie Kirstine Lihme, de ovenfor omtalte 6 agre pantsatte han 1781 for 133 1/3 rdl. til hospitalsforstander Niels Bertelsen, sit privilegerede trykkeri 1783 for 800 rdl. til den bekendte agent Gyldendal i København, hvis bøger han forhandlede, og samme år sit øvrige løsøre for 199 rdl. til rådmand Nåman Lassen. Så var næsten alt pantsat. Dog lykkedes det ham 1786 at få et lån på 800 rdl. hos Erik Jespersen på Skavngård mod 1. prioritet i noget løsøre og 2. prioritet i alle hans øvrige, ovenfor omtalte, ejendele, og flere havde eller fik større eller mindre krav på ham.

K. H. Mangor var 25. maj 1781 i Vindum sogn blevet gift med jomfru Ane Marie Lund på Skavngård, med hvem han formentlig kun havde et barn, sønnen Christian Elovius, der døde straks efter at være blevet hjemmedøbt og blev begravet 1. oktober 1787. Hans hustru døde i Viborg 2. juli 1789, 33 år gl. og blev begravet den 7. samme måned. Dette dødsfald blev i pekuniær henseende skæbnesvangert for ham. Da der ingen livsarvinger var efter hende, og da der intet testamente var oprettet mellem ægtefællerne, kom hans bo under skifterettens behandling, og det viste sig snart, hvor slet dettes tilstand var. Alle de tidligere omtalte forhæftelser såvel på de faste ejendomme som på løsøre stod endnu ved magt og mere gæld var der. Bogtrykkersvenden Jens Theil, der i det mindste fra 1782 havde været i hans brød, havde 323 rdl. til gode, og den anden, Janus Friedenreich Bay, 46 rdl. Det viste sig straks, at auktion ikke var til at undgå. Først ved 4. auktion, der afholdtes 2. november 1789, lykkedes det dog at få antagelige bud på gården og bogtrykkeriet, idet den førstnævnte købtes af provinsialkirurg Henrik Andreas Magnus Zetlitz, der nylig var kommet til Viborg, for 1355 rdl., det sidstnævnte for 1000 rdl. af de ovennævnte to bogtrykkersvende med kammerråd Niels Ferslev til Frisholt som kautionist og selvskyldner. Derefter kunde boet sluttes; skønt den samlede indtægt løb op til 4544 rdl., blev der dog et underskud på 980 rdl. Mangor

forlod Viborg, hvor hans rolle var udspillet. »Den Viborger Samler« havde i hans tid ikke forandret sit ydre: formatet var det samme som forhen og den udkom stadig kun én gang ugentlig; men i henseende til dens indhold var det utvivlsomt et fremskridt, at det belærende stof var blevet trængt noget tilbage, samtidig med at meddelelser om, hvad der foregik indenfor og udenfor rigets grænser var kommet mere frem, ligesom der også optoges landstingets domme og andet dagsnyt. Bladet var med andre ord mere blevet, hvad vi nu forstår ved en avis, hvilket da ogsaa viser sig ved, at den åbner sine spalter for små pennefejder, hvor det undertiden gik ret hidsigt til. »Notable« bryllupper og dødsfald i Viborg og omegn omtales allerede fra bladets begyndelse hyppigt, og de dengang så yndede - for os så vandle - mindevers over afdøde florerede meget. Avertissementerne, der for eftertiden ofte er af betydelig personalhistorisk, topografisk og kulturhistorisk interesse, fyldte ofte foruden nogle sider af hovedavisen et tillæg på fire eller otte sider. At Mangor havde haft et ret godt greb på bladets redaktion, er der næppe Tvivl om; derfor taler det ogsaa, at der i slutningen af hans tid, som ovenfor omtalt, var 380 abonnenter, et pænt resultat for den tid, selv om avertissementerne for mange har været den væsentligste grund til at holde det; da bladet var privilegeret, indeholdt det jo et stort antal officielle bekendtgørelser.

Som ovenfor anført havde Henrik Zetlitz på auktion købt Mangors gård i Set. Mathiasgade; han må dog rimeligvis have overdraget sit bud til justitsraad Peter Severin Fønss, da denne 24. juni 1790 fik auktionsskøde på gården (*Viborg bys justitsprotokol fol. 570*). Samme dag udstedte auktionsdirektørerne skøde på bogtrykkeriet (*Viborg bys justitsprotokol fol. 570*) til et konsortium, bestaaende af samme Fønss, Niels Ferslev, der havde kautioneret for det gjorte bud, kantor Laurids Randrup samt de ovenomtalte to bogtrykkersvende, der havde købt det ved auktionen, rimeligvis på konsortiets vegne. Bogtrykkerbevillingen var 23. april samme år blevet fornyet (*Viborg bys justitsprotokol fol. 569*).

Dette konsortium bestod ikke længe, i det højeste til 1797, da Fønss var eneejer af trykkeriet. Ham er der ikke grund til nærmere at omtale her, da han ved sin betydelige virksomhed paa adskillige områder og ved sit ejegode sindelag såvel som ved de høje embeder, han beklædte, er vel kendt (*Biografisk Lexikon V. 501*). Da Ferslev kun en kortere tid løselig var knyttet til trykkeriet, kan det være nok om ham at meddele, at han, der var landvæsenskommissær og kammerråd samt ejer af hovedgården Frisholt, som han havde tilgiftet sig, 1793 blev amtmand over Dueholm, Ørum og Vestervig amter, eller, som det fra den tid kaldtes, Tisted amt, og døde i denne stilling 1803.

Den tredje af konsortiets medlemmer, kantor Laurids Randrup, overtog trykkeriets bestyrelse og formentlig ligeledes bladets redaktion indtil 1797, da nedennomtalte Just trådte til. Om Randrup er ikke meget at sige. Han formenes (*Vahls Slægtbog I. nr. 1779*), at have været søn af forpagter Niels Jensen Randrup på Lerkenfeld og Anne Weinholt, men, når og hvor han er født, vides ikke. Paa den nævnte gård holdt han 22. juni 1781 bryllup med Antonette Augusta Amalie Petersen, født c. 1754, død i Vium 18. maj 1826, og kort tid efter blev han vist klokker og kantor ved domkirken samt hospitalsprædikant i Viborg. I denne stilling døde han 1808, vistnok den 8. november, og blev begravet den 14. i samme måned. Han havde i sit ægteskab kun et barn, en datter, der sidst var gift med præsten Peter Meldal i Vium. Hans ubetydelige bo sluttedes først 1814.

De to bogtrykkersvende blev fremdeles i deres gamle stilling, sysselsatte med at sætte og trykke Samleren og hvad der ellers kunde falde for, lige til døden rev dem

typerne og pressen af hænde; derfor nogle ganske få ord om hver især af dem, inden vi fortsætter, hvor vi slap med Mangors fallit.

Janus Friedenreich Bay var søn af præsten Laurids Bertelsen Bay i Højbjerg, senere forflyttet til Vester Nykirke. Han blev født 1759, døbt 28. marts og opkaldt efter den fire år forhen afdøde Janus Friedenreich til Palstrup, Højbjerg kirkes patron. Efter at han i en del år havde været svend ved trykkeriet i Viborg, ægtede han sammesteds 27. marts 1794 Marie Elisabet Kristoffersdatter Zabell, med hvem han havde tre børn, af hvilke de to døde som ganske små; det tredje, datteren Kristine Marie, blev gift med landsoverretsprokurator F. C. L. W. Lykke og levede som enke, til hun var betydelig over støvets år. Bay døde i Viborg 16. februar 1800 i meget ringe omstændigheder. - Jens Theil, der var en degnesøn fra Gjedsted og født c. 1754, kom som svend til trykkeriet 1782 eller før. Han ægtede 30. september 1781 i Gjedsted Eleonora Hedevig Handtberg og døde i Viborg 12. april 1819, efterladende sin hustru (død 21. dec. 1826) og en stor børneflokk i små kår. Hans bo var fallit, dog beholdt enken deres lille sted »bag bispegården«. Sønnen Thomas Christian var krigsråd, ejer af Karup mølle og senere konsumptionsforvalter i Skive, tre andre sønner var håndværkere. Desuden var der tre døtre, af hvilke den ene var gift med bogtrykkersvend Henrik Simon Christian Mohr, der i mange år var knyttet til trykkeriet i Viborg.

Efter at Mangors rolle var udspillet, fortsattes hans trykkeri og »Den Viborger Samler« i det gamle spor. Hverken i ydre eller indre henseende skete der foreløbig nogen forandring af betydning med denne. Først da den kendte Anton Frans Just i 1797 af Fønss var blevet ansat som redaktør af bladet, oprandt der nye tider for dette. Det var den rette mand, Fønss her havde fået fat på, for Just var udrustet med alsidige interesser, ret betydelige, om end ikke særlig grundige, kundskaber i mange retninger, et livligt hoved og stor Lyst til at bruge pennen; det faldt ham let at udtrykke sine tanker i en form, der var afpasset for menigmand, og at skrive et vers ved en festlig lejlighed just således, som folk ønskede det; alt, hvad der rørte sig om ham, fangede hans interesse, alle, han kom i berøring med, interesserede han sig for; det nye tiltalte ham, det gamle havde han veneration for. Han var et barn af sin tid, et godt barn. At gavne og fornøje, det var det, han vilde; altid var han i aktivitet; han skrev vers, han passede sin have, nu var han i forligskommissionen, så henne i det dramatiske selskab; han bestyrede et læseselskab, skrev lærebøger, førte regnskabet for »Viborg stifts økonomiske velfærdsselskab«, gik i klubben, virkede som dyrlæge, redigerede »Samleren«, overværede en landvæsenskommissionsforretning, passede sin boghandel osv. osv. Han var af dem, der kunde overkomme alt og endda få tid tilovers.

Næppe havde Just overtaget bestyrelsen af bogtrykkeriet og bladets redaktion, førend hint fik nok at bestille og dette undergik en fuldstændig forandring, idet det fra 1798 udgik i tospaltet kvartformat - senere endogså en tid i folio - og fra samme tid fik en stående spidsartikkel om udenrigske forhold. Denne sidste forbedring måtte siges at være påtrængende nødvendig i betragtning af den store interesse, hvormed det dannede publikum herhjemme, når lejlighed dertil gaves, fulgte de store begivenheder, der foregik ved denne tid i så at sige hele Europa. Når bladet ikke ved denne forandring fik et stærkt forøget antal abonnenter, maa grunden vist søges i folks ulyst til at betale for aviserne; det var saa rart billigt at lade dem gå fra hånd til hånd, og hvad gjorde det vel, om man skulde vente nogle få dage på nyheder, der dog, når alt kom til alt, var gamle, inden de stod at læse i det viborgske blads spalter; nogen indflydelse i så henseende kan det også have haft, at »Samleren« fik en ny konkurrent, idet Århus just ved denne tid fik et privilegeret blad, den nuværende Århus Stiftstidende. Det skal iøvrigt bemærkes, at den af Just foretagne forbedring ikke blot bestod i, at han indførte

den udenrigske politik som fast artikkel i bladet, men der kom i det hele taget mere system i det hele indhold; fra begyndelsen af 1798 er »Den Viborger Samler« en avis i moderne forstand og intet andet.

Som ovenfor bemærket, tog abonnenternes antal ikke synderlig til ved denne tid. Lige efter Justs tiltrædelse af redaktionen var der (1798) 309; derefter steg antallet ganske langsomt; 1799 var der 319, 1801 312, 1803 329, 1807 322 og 1810 361. Abonnementsprisen var, så længe bladet kun udkom én gang om ugen, 5 mk. årlig, derefter blev den fordoblet. Abonnenterne fordelte sig 1798 saaledes: I Viborg 62, i Randers 36, i Holstebro 29, i Århus 28, i Ålborg 27 osv. På Viborg postkontor afleveredes 60 eksemplar. Udenfor Jyllands grænser kom kun få; eksempelvis kan anføres, at der i Odense var taget 5 eksemplar af bladet, i Assens i. Abonnenterne, der i 1798 og 1800 indbragte c. 5 rdl. pr. nummer, indbragte, efter at bladet var begyndt at udgaa to gange ugentlig, kun 2 - 3 rdl. pr. nummer.

Anton Frans Just blev født i Viborg den 26. februar 1766 og fremstillet i Sortebrødrekirke sammesteds den 9. marts; ved denne lejlighed kaldes han i kirkebogen Antonius Franciscus, men ellers altid som ovenfor anført. Hans fader Iver Dam Just, der den gang var residerende kapellan ved nævnte kirke, men fem år senere blev sognepræst til Vammen, Bigum og Lindum et par mil nordost for Viborg, havde med sin hustru Ingeborg Katrine Friedenreich en stor børneflokk. Anton, der var det ældste af børnene, blev sat i sin fødebys lærde skole, hvorfra han 1785 dimitteredes til universitet, hvor han tog første eksamen med første karakter; året efter tog han anden eksamen med karakteren non contemnendis. Hensigten har vel været, at han skulde være præst, men i så fald gik hans faders ønske ikke i opfyldelse, for året efter, at denne var død, tog han 1789 landmålereksamen, og samme år ægtede han 31. juli den 17 år ældre enke Regine Kristiane Jakobsdatter Lerche, som var ejerinde af hovedgården Strandet i Ørum sogn, hvor Just skal have været huslærer for enkens børn med hendes første mand, Hans Henrik Jørgensen, der var død d. 19. marts 1788. Jørgensen havde fra tid til anden været ejer af Hostrup, Stårupgård, Ørslevkloster og Strandet, hvilke tre sidstnævnte han havde fået tilskødet af sin svigerfader, kancelliråd Jakob Lemming Lerche, hvis ovennævnte datter, der var født i Nyborg 4. januar 1749 (det er urigtigt, når Vahl anfører (Slægtbogen I. nr. 13269), at hun var født 4. maj 1749), han havde ægtet på Ørslevkloster 29. januar 1768. Med hende havde han en søn og tre døtre, der alle overlevede ham, og som Just altså nu blev stefader til. Enken, der havde siddet i uskiftet bo i følge bevilling, holdt nogle måneder, før hun indgik nyt ægteskab, samfrændeskifte med sine børn den 11. april og overtog da hovedgården Strandet, der var 19½ td. hartkorn, med tiender (40 tdr. htk.) og gods (9S 3/4 td. htk.), tilsammen vurderet til 10069 rdl. De tre andre hovedgårde havde Jørgensen afhændet før sin død.

Adskilligt tyder på, at Just har staaet i et særdeles godt forhold til sine stebørn, af hvilke sønnen, der var opkaldt efter sin morfader, blev præst i Vejle; af døtrene døde den ene ugift i København, de to andre blev henholdsvis gift med den nedenfor omtalte amtsprovst Bendix i Vestervig og med degnen Soetman i Grønbæk. Der er da grund til at formode, at han også har levet i god forståelse med sin hustru, skønt hun var saa meget ældre end han og ikke skænkede ham børn; i hvert fald er der intet fundet, der tyder i modsat retning.

Paa Strandet begyndte Just, der dog forhen oftere var optrådt som lejligheds-poet, sin litterære produktion med et bind »Digte«, som 1792 udkom fra det trykkeri, han senere selv blev ejer af, og af hvilke navnlig de komiske gjorde betydelig lykke. Enkelte andre af hans talrige værker så dagens lys samme sted, men iøvrigt var hans tid

foreløbig optaget af, i smag med hvad der dengang var så almindeligt, at udparcellere hovedgården og frasælge gods og tiender. Efter at han havde bortsolgt det meste af disse og af godset, stillede han 1795 hovedgården og sine øvrige ejendomme til auktion, dog uden at opnå antageligt bud, men året efter sluttede han den 24. januar købekontrakt med kammerråd Mathias Peder Richter til Ørslevkloster, hvorved han til denne solgte gården, Ørum sogns kirke med korn- og kvægtiende (8 td. htk.) og noget gods (9½ td. htk.) for 10,100 rdl., således at han nu, efter at have bortsolgt c. 120 tdr. htk., fik mere for den rest, der var tilbage, end den samlede ejendom 1789 var blevet vurderet til. Skødet udstedtes 24. juni 1797.

Efter at have solgt Strandet, flyttede Just med kone og børn ind til Viborg, hvor P. S. Fønss, som ovenfor omtalt, overdrog ham bestyrelsen af bogtrykkeriet og udgivelsen af »Den Viborger Samler«, formentlig fra i. november 1797. For dette arbejde oppebar han i begyndelsen en årlig løn af 150 rdl., senere, rimeligvis fra den tid, da bladet begyndte at udgå to gange ugentlig, 200 rdl. Det er allerede tidligere omtalt, hvorledes han røgtede sit hverv som redaktør på en særdeles heldig måde, idet han omskabte bladet til en virkelig avis. Også bogtrykkeriet tog han sig med iver af; det fik i hans tid langt mere at gøre, end det nogensinde tidligere havde haft, og beskæftigede til stadighed to, undertiden endog tre svende. Hans egen rastløse produktion skaffede det meget arbejde, da flere af hans værker trods deres fejl og mangler slog så godt an, at der flere gange måtte trykkes store, nye oplag af dem. Allerede 1798 kunde han fra trykkeriet lade tre af sine egne omfangsrige værker løbe af stabelen, nemlig »Den nyeste Bondepraktica« i 500 eksemplarer á 7½ ark, første bind af »Fortællinger« i 500 eksemplarer á 32 ark og første bind af »Den politiske Histories Oversigt« i 800 eksemplarer á 4½ ark. Næste år udkom hans Bondepraktica i 1500 eksemplarer og andet bind af Fortællinger. Et nyt værk af ham, kaldet »Haandbog for den læsende Ungdom«, tryktes år 1800 i 2000 eksemplarer á 10½ ark, og den blev modtaget med så megen velvilje, at han allerede samme år måtte foranstalte et nyt oplag i samme antal. Det bifald, denne bog vandt ved sin første fremkomst, bevarede den langt op i tiden; den udkom i 1841 i 13. oplag og benyttedes endnu længe efter den tid af den jydsk almue. En »Naturhistorie om Dyrene«, som første gang udkom 1802 i 1000 eksemplarer á 28 ark, oplevede også flere oplag, og det gælder overhovedet om de fleste af Justs værker, at de, hvad der end kunde være at indvende imod dem, såvel hvad form som hvad indhold angik, blev modtagne med glæde og meget benyttede. Foruden disse større værker forfattede han flere mindre af meget forskælligt indhold, botaniske, zoologiske, geografiske, grammatisk osv., og at han også forsøgte sig i bunden stil er forhen omtalt.

Af det anførte vil det ses, at Just gav bogtrykkeriet meget arbejde; han var selv vistnok dets bedste kunde, løvrigt trykkes der dog også adskillige andre bøger ved samme tid såvel som piécer og andet. Eksempelvis skal anføres, at degnen Steensen i Hundslund 1798 i 1500 eksemplarer á 1 1/4 ark lod trykke »Et Par Ord til vore Tidens Krebstheologer«, at pastor Købke næste år lod trykke et par prækener og discipel Immanuel Friis en læsebog (550 eksemplarer á 5 1/3 ark) samt kapellan Leth sin Heautologi (500 eks. á 5½ ark). Året efter tryktes der en mindetale for student Krarup og for ovennævnte degn Steensen en mordhistorie, næste år igen - altså 1801 - Lindharts »Vejledning til at forstaae« osv. (500 eks. á 13 3/4 ark). Af Cramers regnebog tryktes 1807 et oplag på 4000 eksemplarer á 11 ark og så fremdeles, for ikke at tale om de mange småting, der selvfølgelig fra tid til anden mangfoldiggjordes ved hjælp af det viborgske trykkeri, Justs egne lejlighedssange ikke at forglæmme.

Ved hjælp af de af Just førte, for Fønss aflagte og til dato opbevarede regnskaber for trykkeriet kan vi så at sige fra dag til dag følge dettes virksomhed i tiden fra 1798 til 1811, da regnskaberne slutter, formentlig fordi Just ved denne tid selv blev ejer af det. Der er dog ikke grund til her at fremdrage flere enkeltheder, hvor oplysende regnskaberne end kan være i adskillige retninger. Dog vil vi, før vi helt forlader dem, kaste et blik på trykkeriets økonomiske forhold, således som de udviklede sig i det nævnte tidsrum.

Lige fra det viborgske trykkes oprettelse og indtil Fønss overtog det, havde dets ejere utvivlsomt haft grund til at betragte det som et meget dårligt foretagende; Viborg var en fattig lille by, som ikke kunde skaffe det sønderlig meget at bestille, hverken i byen eller dens omegn fandtes ret mange læsende personer, bortset fra embedsmændenes kreds, og de skrivende var, som det ligger i sagens natur, snart talte; heller ikke var det dengang ret meget, der mangfoldiggjordes ved trykning, sammenlignet med, hvad der nu er tilfældet. Det var derfor næppe med håb om at spinde guld, Fønss erhvervede det; snarere har andre grunde bevæget ham dertil. I hvert fald var han en mand, der var således stillet, at han uden at betænke sig kunde sætte nogle hundrede rigsdaler på spil, og de første år bragte da også trykkeriet betydeligt underskud, men fra c. 1800 begyndte det at kunne bære sig og tre til fire år senere blev resultatet endog, at det i reglen gav et ret godt årligt overskud. Nogle tal vil her ikke være uden interesse. Første halvår 1798 viste et underskud af 252 rdl.; for den følgende tid anvendtes et regnskabsår, der gik fra i. juli det ene år til 30. juni det næste år; de to første af disse gav bægge et anseligt underskud, henholdsvis 174 og 240 rdl., de to følgende derimod et lille overskud (10 og 55 rdl.); så kom der igen et år med underskud, dog ikke på mere end 92 rdl., men derefter - fra regnskabsåret 1803-04 inklusive - blev der fire år i træk igen overskud (113, 12, 154 og 122 rdl.). Efter at året 1807-08 derefter havde givet et underskud på 45 rdl., bragte de tre sidste år igen bædre tider med henholdsvis 311, 44 og 137 rigsdalers overskud. Alt i alt et meget pænt resultat.

Samtidig med, at Just var bestyrer af trykkeriet, redaktør af »Den Viborger Samler« og forfatter af det ene vært efter det andet, havde han mange andre jærn i ilden. Lige fra 1797 drev han en større bog- og papirhandel i forbindelse med hvilken han oprettede en læseforening, 1803 blev han forligskommissær i Viborg - han aflagde ed som sådan den 2. september - og endvidere var han fra 1811 landvæsenskommissær, i hvilken anledning han 12. september s. å. fik rang med kammerråder. Desuden var han regnskabsfører for »Viborg Stifts økonomiske Velfærdsselskab«, et af disse selskaber i oplysningstidens ånd, som han støttede med bidrag én gang for alle og med årligt tilskud; når hertil føjes, at han fra tid til anden havde børn i huset til opdragelse, var medlem af det dramatiske selskab, en søgt selskabsbroder, der ved højtidelige lejligheder jævnlig mødte op med en sirlig trykt festsang, og at han havde tilsyn med en planteskole, titnævnte Fønss havde ved Viborg, samt at han virkede som dyrlæge, vil det indses, at han ikke lå på den lade side. Utvivlsomt var den tid, Just tilbragte i Viborg, fra han fæstede bo her og til det tidspunkt i hans liv, hvortil vi nu i fremstillingen er komne, en særdeles lykkelig tid for ham; han stod i sin bedste manddomsalder med lyst til og rig lejlighed til at virke, han så sit arbejde påskønnet og kunde efter dagens møje hvile ud i et lystigt lag eller et hyggeligt aftenselskab; hans mangeartede forretninger bragte ham i forbindelse med næsten alle byens gode krese, hans kvikke hoved gjorde ham til en yndet gæst, og intet af vigtighed kunde foretages i den gode stad, uden at han havde en finger med i spillet.

Imidlertid var P. S. Fønss, der nu var steget til kammerherre og var blevet amtmand over Randers amt, ved sine omfattende godsslagterier, der en tid havde lovet ham de rigeste frugter, kommet ind i spekulationer, der efterhånden voksede ham over hovedet og førte ham som så mange andre ned ad bakke med rivende fart. For at holde sig oppe, måtte han give slip på sine faste besiddelser, se at redde, hvad reddes kunde, og iøvrigt søge at klare sig ved hjælp af sine embedsindtægter. Ved denne lejlighed skilte han sig også af med bogtrykkeriet, som han 1812 skal have af hændet til Just, skønt skødet (*Viborg bys justitsprotokol fol. 471*), hvori det udtrykkelig bemærkedes, at der ingen skriftlig købekontrakt var oprettet, først blev udstedt 30. juni 1814. Måske har Just overtaget det 1812 ifølge mundtlig »købekontrakt«. Hvad han betalte for det, vides ikke, men forudsat, at prisen - som antageligt er - ikke har været sønderlig høj, kunde Just ingen betænkeligheder have ved at overtage det, da det allerede i flere år havde givet et ganske net overskud foruden de 200 rdl, han årlig fik for at bestyre det. Dog synes det, at hans økonomiske forhold, som aldrig havde været af de bedste, da han var en dårlig husholder, fra denne tid fik et grundskud, men det skyldtes måske næppe så meget overtagelsen af trykkeriet som de særdeles vanskelige pengeforhold, der var fælles for næsten alle i de følgende år.

Det økonomiske tryk synes at have taget stærkt på den stræbsomme mand; hans forhen så flittige pen hvilede nu næsten ganske, men iøvrigt var han som forhen stadig i aktivitet. Til sine andre forretninger havde han nu knyttet forhandling af stemplet papir; (*25. oktober 1813 kautionerede kaptajn Erik Christian Muller til Møllrup for Just som stempelpapirforhandler; kautionen slettedes 25. oktober 1820. (Sønder og Mols herreders justitsprotokol for de pågældende år fol. 566 og 268)*) det var ikke heldigt, at en mand af hans temperament, letsindig som han var i penge-sager, fik andres penge mellem hænder i disse kritiske tider. Formodentlig var det for at afvende en katastrofe, at han 1817 solgte et sted på Sct. Mathiasgade til snedker Hans Henrik Spleth og omtrent ved samme tid, 3. marts 1817, oprettede en købe- og interes-sentskabskontrakt med købmand Rasmus Dons, hvorved han til denne solgte halvdelen af sit bogtrykkeri. Disse forholdsregler hjalp ham dog ikke, for d. 8. april s. å. måtte han anmode skifteforvalteren - den dygtige embedsmand, borgmester og byfoged Frederik Kristoffer Gundelach - om at tage hans bo under behandling, da han for det foregående år skyldte stempelpapirforvalter Hjort i København 8026 rbd. n. v., som han ikke kunde udrede; til dækning af denne sum anviste han bl. a. sin udestående boggæld på omtrent 5000 rbd.

Det blev dog ikke den ordinære skifteforvalter, der kom til at behandle hans bo, for d. 27. maj s. å. udgik der kommissorium til landsoverretsassessor, justitsråd Stefan Jørgensen og landsoverretsprokurator Chr. Muller om at tage det under behandling. Den af dem førte skifteprotokol kendes ikke, men ad anden vej får vi tilstrækkeligt bevis for, at Just ved denne tid blev så fuldstændig ruineret, at han bogstavelig talt intet havde at hælde sit hoved til. Men heldigvis havde hans svigersøn, amtsprovst Peter Christian Bendix i Vestervig, der var gift med hans stedatter Abelone Katrine Jørgensen, både ævne og vilje til at hjælpe sin betrængte svigerfader, som han trolig stod bi i de følgende trange år. Da uvejret var brudt løs, ilede han straks til Viborg for at holde den Ulykkelige mand oven vande og igen bringe ham på ret køl. Omtrent alt, hvad Just ejede og havde, gik nu efterhånden til auktion, først hans indbo, der opråbtes sidst i august. Bendix var tilstede og købte det meste af det. Dagen efter, den 30. august, oprettede han med sin svigerfader en kontrakt, hvorved han til denne overlod alt det købte til fri brug, så længe hans hustru levede, mod at han vedligeholdte det og årlig betalte rente af Bendixes udlæg (494 rbd. + 62 rbd. salær); når hun døde, skulde det stå Just frit for at beholde det, mod at han derfor betalte den nævnte sum. Et par år

efter - 31. juli 1819 - overdrog han dem på lignende vilkår en del møbler m. m. og en lille moseparcel.

Et halvt års tid senere stilledes fallentens gård, nr. 74 i Set. Ibs gade, til tredje auktion. Bendix var igen tilstede og bød 1100 rbd. sølv, men da der i ejendommen indestod en prioritet på 1800 rdb., fandtes buddet, som naturligt var, ikke antageligt, hvorfor en ny auktion afholdtes 15. juni s. a. Bendix mødte atter; da intet højere bud var at få og han nægtede at stå ved sit bud, blev auktionen hævet, og resultatet blev utvivlsomt, at Just på grund af omstændighederne beholdt sin gård, hvor han synes at have boet lige siden han flyttede til Viborg. Sikkerlig har han været glad over, at han kunde blive i sin rede.

Tilbage stod nu trykkeriet, der utvivlsomt var Justs øjesten. Halvdelen havde han, som ovenfor omtalt, i sin nød afhændet til Rasmus Dons; den anden halvdel stilledes 10. november 1818 til auktion. Selvfølgelig havde den utrættelige amtsprovst Bendix igen givet møde i Viborg, og han bragte sejren hjem, da han bød 1400 rbd. sølv, hvilket bud skiftekommissærerne fandt så tilfredsstillende, at de straks approberede det, hvorefter auktionsskødet udstædtes den 22. juli næste år (Viborg bys justitsprotokol fol. 551). Først ved denne tid synes iøvrigt det ovenfor omtalte konsortium af 1790 formelt at være blevet hævet, idet kammerråd Just kort tid forhen til tinglæsning havde indleveret en deklaration (Viborg bys justitsprotokol fol. 485), af 6., 12. og 16. marts 1819 fra bogtrykkersvend Jens Theil, Laurids Randrups enke samt urmager og guldsmed Thomas Pauli Harder med hustru (? Marie Elisabet Zabell, som efter sin første mands, ovenomtalte bogtrykkersvend Bays død, havde ægtet Harder), hvorved de »renoncerer på andel i og ret til Viborg bys bogtrykkeri«; det tyder på, at Fønss ikke har haft nogen tinglæst adkomst som eneejer af trykkeriet, da han solgte det til Just.

Denne kunde nu igen trække vejret friere; han havde bjærget sin gård, sin part i trykkeriet og en stor del af sit bohave, takket være hans omhyggelige svigersøn, der sikkert ikke ventede noget vederlag i form af klingende mønt; dertil var udsigterne kun ringe. Det måtte anses for et særdeles tilfredsstillende resultat, hvis svigerfaderen nu blot kunde holde sig oppe ved hjælp af den halvpart af trykkeriet, han havde i behold, redaktionen af »Samleren« og indtægterne af sine skrifter, af hvilke en del stadig kom i nye oplag; for boghandelen blev han ved denne tid nødt til at opgive. Til alt held for ham var stillingen som forstander for Viborg og det dermed forenede Gjørup hospital ved denne tid ledig, og det lykkedes ham, formodentlig navnlig i kraft af de særdeles gode forbindelser, han havde, men utvivlsomt også i betragtning af hans dygtighed og redelighed, som der ingen grund var til at tvivle om, at opnå denne stilling, hvormed der var forbundet en årlig løn af 150 rdb. sølv og enkelte andre fordele. Han blev dog ikke fast ansat, men af grunde, som vi intet nærmere kender til, kun konstitueret.

Så hengled der nogle år af hans liv i stilhed, i hvert fald uden at der høres noget af betydning om ham. Hans helbred synes, skønt han endnu var en mand i sine bedste år, at have været en del svækket, hvilket måske var anledningen til, at han c. 1820 nedlagde sin stilling som landvæsenskommissær. Nogle år efter begyndte ulykker og sorger igen at hjæmsøge ham. Da hans ven kammerherre P. S. Fønss døde 31. juli 1824 fandtes der blandt hans papirer bl. a. en obligation fra Just, hvorved han havde pantsat sit ovenomtalte sted i Ibsgade. Da Just selvfølgelig ikke var i stand til at indfri denne, stilledes stedet til auktion gentagne gange, og ved 4. auktion, som afholdtes 31. decbr. 1825, bød boghandler Rasmus Povlsen Dons 250 rbd. sølv for det, hvilket bud månedsdagen derefter blev approberet, hvorefter Dons 20. marts 1826 fik auktions-

skøde på det (*Viborg bys justitsprotokol fol. 571*). Ved samme tid havde Justs hustru, Regine Kristiane Lerche, været alvorlig syg, og det endte med, at hun den 13. januar 1826 »gik over til de Forklaredes Land ved en sød og smertefri Dødsslummer«. Den hårdtprøvede mand klagede ved sin hustrus lig: »Billig er den Smerte, jeg føler ved denne blide og gudhengivne Ledsagerindes Bortgang« skrev han ved avisanmeldelsen om hendes død, »Slægt og Venner, der kjendte Hende, er jeg forvisset om ville deltagende skjønne mit og vor Slægts Tab«. Nys havde auktionsretten været hos ham og røvet ham hans hus, nu mødte skifteretten dagen efter dødsfaldet for at tage affære, men da han straks kunde godtgøre, at alle hans ejendele var pantsatte for 400 rbd. sølv og at boet øjensynlig var fallit, blev det straks ekstraderet.

Just fik dog lov til fremdeles at blive boende i det hus, som han så at sige var groet fast til. Køberen var, som vi har set, den samme, der allerede i en længere årrække havde været ejer af halvparten af trykkeriet, og han havde ingen grund til at jage den gamle redaktør, der altid havde sørget godt for sit blad og rimeligvis endnu var indehaver af avisprivilegiet, ud af huset. Dons havde imidlertid fået hele trykkeriet på hånden, da amtsprovst Bendix på visse betingelser, som vi ikke nærmere kender, havde forpligtet sig til at tilskøde denne sin halvpart af det med ejendomsret fra 1. oktober 1825. Forholdet stillede sig altså nu - forudsat, at Just, som formodet, endnu ejede retten til at udgive en avis - således, at der naturligt måtte blive samarbejde mellem manden med avisprivilegium, men uden trykkeri og manden med trykkeri, men uden privilegium, og der sluttedes da også 3. marts 1826 en kontrakt, hvis hovedindhold var, at Just på livstid måtte blive boende i huset mod at forrente købesummen, vedligeholde det og betale skatterne af det; han skulde give to bogtrykkeriofficerer kost, logi og vask m. m. og derfor årlig have 170 rbd. sedler for hver; endvidere skulde han afgive lokale til bogtrykkeriet og brændsel til sammes opvarmning for 200 rbd. sedler samt for at »skrive« avisen have 310 rbd. sedler årlig. Alt ialt skulde han altså årlig af Dons have 850 rbd. sedler, dog for det første år, der regnedes fra 1. okt. 1825 til samme dag 1826 900 rbd. Det måtte vistnok siges at være særdeles gode betingelser. Dons bød sin gamle ven, men denne var ved denne tid allerede meget reduceret både legemlig og sjælelig og havde kun få år tilbage at virke i. Heller ikke disse skulde glide sorgløst hen for ham. Lige fra 1797 var han næsten årlig i den varme sommertid blevet hjæmsøgt af en »sinds-forrykthed«, snart i højere, snart i ringere grad; at de mange bekymringer har forværret sygdommen, ligger det nær at antage, og måske var det tildels som følge heraf, han efterhånden måtte opgive sine offentlige hværv. Stillingen som forligskommissær fratrådte han 1827. Endnu var han konstitueret hospitalsforstander, men det kneb med at få kassebeholdningen til at stemme med bøgerne, og han mærkede sagens selv, at det ikke vilde gå for ham længer, da han d. 4. december 1827 sikrede sig for påkommende tilfælde ved at oprette en kontrakt med amtsfuldmægtig, kammerråd Morten Hansen, hvorefter denne, hvis han fik stiftsøvrighedens tilladelse til på Justs an- og tilsvaret at bestyre hospitalsforstanderembedet, skulde i to år - fra 1. januar 1828 - betale Just halvdelen af gagen med 80 rbd. sølv samt frit overlade ham hospitalstøften, som hospitalsforstanderne havde brugsret til; levede Just over to år, skulde han kun have ret til at beholde den nævnte toft mod billig afgift. Ved påtegning af 20. samme måned bestemtes det endvidere, at denne kontrakt også skulde stå ved magt, hvis Hansen blev virkelig hospitalsforstander, en tilføjelse, der viste sig at være særdeles heldig, da embedet virkelig nogen tid efter blev givet til denne, der utvivlsomt er blevet støttet kraftig af Just og iøvrigt som stiftsamtmændens tilkommende svigersøn måtte siges at have gode chancer. Hansen synes at have overtaget sit ny embede fra 1. maj 1828, for til denne tid aflagde Just de forenede hospitalers regnskaber. Disse gik til revision og decision, og det viste sig, at der var et betydeligt underskud for årene 1826, 1827 og de fire første måneder af 1828. Just kunde ikke dække det, og hvor lemfældigt

stiftsøvrigheden end gik frem imod ham, måtte den dog på hospitalernes vegne gribe ind for at fa dækning for et beløb af 1120 rbd. Fogden mødte hos ham d. 13. november 1828. Efter at have undersøgt fordringen nøje kendte han, at der foreløbig kun kunde gøres udlæg for 852 rbd. med renter, men selv dette beløb oversteg selvfølgelig langt den forarmede mands kræfter, og der gjordes da udlæg i alle eksemplarer af Justs forlagsskrifter, vurderede til 742½ rbd., samt i hans bibliotek, vurderet til 210 rbd., og i noget løsøre, af hvilket dog den største del ejedes af amtsprovst Bendix, der havde ladet Just beholde det til brug, efter at han var blevet enkemand. Det var hans kæreste ting, det ved denne lejlighed gik ud over: 39 eksemplarer af hans Digte 1792, 204 eksemplarer af Naturhistorien osv. lagde fogden beslag på. Biblioteket bestod af over 800 bind af højst forskellig art, latinske forfattere, poetiske og belærende tyske værker. Lyskanders slægtbog, Henrik Harpestrængs Lægebog, ordsprog og kæmpeviser. At Just, der selv havde skrevet komiske digte, havde Wessels skrifter, Baggens komiske fortællinger, Peder Pars og lignende værker, var ikke mere, end man kunde vente. Denne gang kom ikke den ellers så ufortrødne svigersøn fra Vestervig ham i nogen væsentlig grad til hjælp, hvad enten han nu har været ude af stand til det eller han - og i så fald med rette - har ment, at det ikke kunde nytte. Sagen måtte altså gå sin gang. Den 27. april næste år begyndte auktionen og den varede i fire dage. Hans bøger og andet løsøre spredtes for alle vinde. Alle hans forlagsskrifter med forlagsret købtes for 150 rbd. sedler af Rasmus Dons; alt i alt indkom der langt mere, end samtlige genstande var blevne vurderede til.

Allerede et års tid før denne auktion fandt sted, havde Just definitivt nedlagt sin pen og, utvivlsomt med blødende hjærte, taget afsked med »Den Viborger Samler« efter i mer end tredive år at have redigeret den. Det sidste nummer, der udkom med hans navn, var nr. 61 for 21. maj 1828. Yngre kræfter skulde nu føre bladet videre, men først ved en kontrakt af 17. februar det følgende år ordnedes hans forhold til Dons endeligt. I følge denne skulde Just til 1. maj fraflytte Donses gård, hvor bogtrykkeriet var, og fremtidig af denne have 350 rbd. sedler eller 300 rbd. sølv efter nærmere anførte regler. Alle tidligere kontrakter ophævedes.

Allerede før den fastsatte tid forlod den gamle redaktør det sted, hvor han havde levet en menneskealder, rig på glæder og sorger, og flyttede ind hos generalkrigskommissær Leopold Henrik Schaumburgs enke, Elisabet Dorotea født Werner, som ejede et sted i Mogensgade. Af sine tidligere mange forretninger havde han nu næppe andre tilbage end den, at være kommissionær for brandassurancekompagniet for varer og effekter med sin trofaste ven Dons som kautionist. I sin nye lejlighed levede han kun en kort tid. Efter nogle få dages sygdom døde han den 6. maj 1829 klokken 9½ om formiddagen. »Nedbøjet paa Sjæl og Legeme«, hedder det i dødsavenissementet, »saae han længselsfuld sin Opløsning imøde, og da Timen kom, fulgte han med Glæde og Hengivenhed Herrens Kald«. Det er ikke mundsvær, når det sammesteds siges: »Hvad den Afdøde i yngre og kraftigere Aar virkede til Oplysningens Fremme, især hos Almueklassen, derom afgive hans efterladte Skrifter et hæderligt Vidnesbyrd. Han var en god Christen, hjælpsom med Raad og Daad og selv under mindre blide Kaar goddædig mod Trængende«. Det var hans ovennævnte værtinde, der skrev, eller i det mindste satte sit navn under disse ord. En halv snes dage senere averteredes dødsfaldet af hans søstersøn Anton Christian Fogh, der nylig var blevet bogtrykker i Horsens og utvivlsomt havde lært kunsten af sin morbroder, som han omtaler som sin vejleder, ven og fader og iøvrigt giver et lignende skudsmål som det ovenanførte, i tidens smag, men uden overflødig bombast, (*nr. 41 af Skanderborg Amtsavis, der blev trykt og udgivet af nævnte Fogh, findes et højst mislykket digt til ære for den afdøde med overskrift:*

»Mindetanker ved Kammerraad A. F. Justs Grav i Viborg«, undertegnet F., hvilket vel sagtens betyder Fogh. I øvrigt optoges i *Litteraturlidende* 1829 side 429 - jvfr. side 480 - en lille nekrolog, som dog kun i ringe grad forøger vort kendskab til ham.) Efter at Just var død, men førend budskabet derom var nået over til København, blev der under 19. maj gennem de deputerede for finanserne tilstået ham en gratifikation - som det dengang kaldtes - på 200 rbd. sedler. Skade, at den gamle mand ikke skulde opleve dette solglimt!

Justs bo kom så igen under skifterettens behandling og opgjordes først omtrent seks år efter hans død. Ved registreringsforretningen viste det sig, at han, trods alt, hvad der var passeret, endnu havde adskilligt i behold, bl. a. nogle bøger, som han havde købt på sin egen bogauktion, løvrigt blev alt, hvad der ved den af stiftsøvrigheden foranstaltede auktion var indkommet, beregnet boet til indtægt, hvorfor det ved opgørelsen viste sig at have en beholdning på over 2200 rbd.; men alligevel blev der et betydeligt underskud som følge af de mange regninger, der var indkommet, og de ældgamle fordringer der nu kom for dagens lys.

A. F. Justs mangeårige ven og kompagnon Rasmus Povlsen Dons, som adskillige gange er blevet nævnt i det foregående, var en bondesøn fra Sest ved Kolding, hvor han blev døbt d. 11. januar 1789. Hans fader hed Hans Andersen; moderen Anna Rasmusdatter, efter hvis fader Dons var opkaldt, ægtede efter sin første mands død Karl Hartvig von Støcken, der senere blev konsumptionsforvalter. Hans Andersen døde et par år efter, at hans ovennævnte søn var født, og denne kom tidlig bort fra hjemmet. Allerede i tiårsalderen kom han i lære hos Just som bogtrykkerdreng, 1810 var han svend hos samme. Snart efter opgav han dog denne stilling og tog 3. august 1813 borgerskab i Viborg som køb- og handelsmand. Men hans gamle kærlighed til tryksager holdt sig, hvilket dels viste sig ved, at han 1817 afløste Just som boghandler i Viborg og holdt både inden- og udenlandsk litteratur til fals - boghandlerborgerskab tog han dog først 27. august 1830, dels ved at han, som ovenfor meddelt, 1817 fik købekontrakt af Just på halvdelen af trykkeriet, hvorefter han 24. oktober s. å. erhvervede kongelig bevilling på at drive bogtrykkeri i Viborg (Viborg bys rådstueprotokol fol. 562). Personlig har han dog vist ikke givet sig af med denne virksomhed, men overladt det hele til sin ældre kollega, hvem også bladets redaktion fuldstændig var i hænderne på. At Dons også 1825 kom i besiddelse af Justs gård, nr. 74 i Ibsgade, for en købesum af 250 rbd. sølv er ligeledes tidligere omtalt. Det var en god handel, han dengang gjorde. Gården var nemlig 1803 brandforsikret for 2940 rdl. og 1828 for 2560 rbd.; den lå på samme sted, hvor Stiftsbogtrykkeriet den dag i dag ligger, skønt den ved auktionen omtales som liggende i Ibsgade; andensteds omtales den oftere som liggende i »Storkereden«, en gyde, som indtog en del af bispegårdens nuværende have og nærmest dannede en forlængelse af Set. Nikolajgade; den tilsyneladende selvmodsigelse hæves, når man erindrer, at det nuværende trykkeris grund støder såvel til Set. Ibs som til Set. Nikolajgade - med trykkerilængen ud til denne - og har facade til Sct. Villadsstræde. Dons ejede iøvrigt også et par år den ret store gård nr. 121 på hjørnet af Sct. Mathiasgade og St. Mikkelsgade, men har næppe selv benyttet den.

Amtsprovst Bendix indfrieede 1827 sin ovenomtalte forpligtelse til Dons ved den 25. februar at give ham skøde (*Viborg bys justitsprotokol fol. 62*) paa halvdelen af trykkeriet for 1400 rbd. sølv. I samme år fik han den 15. september for samme pris af Just skøde (*Viborg bys justitsprotokol fol. 105*) på den anden halvdel. Hvad grunden var til, at denne handel først nu fik sin afslutning, skønt Dons faktisk lige fra 1817 havde været indehaver af denne halvdel, er ubekendt; muligvis har der ingen anden grund været end den, at de to mænd havde tillid til hinanden og derfor ikke tænkte videre over

sagens formelle side, førend indtrufne begivenheder mindede dem om, at også det formelle spiller en rolle i det praktiske liv. I hvert fald er det sikkert nok, at Dons fra 1817 havde været i faktisk besiddelse af trykkeriets ene halvdel; det fremgår med bestemthed af, hvad der ovenfor er fortalt om trykkeriet i Justs tid såvelsom af den omstændighed, at han samme år havde erhvervet trykkeribevilling; han kaldes også ofte - længe før 1827 - bogtrykker Dons.

Løvrigt havde hun flere andre jærn i ilden; han var således en tid stempelpapirsforhandler og drev en del landbrug; navnlig ejede han udenfor Mogensport en større toft, som han havde købt på auktion i Justs bo. Næsten alle dennes ejendomme havde Dons efterhånden erhvervet. Et større foretagende indlod han sig på, da han 1831 sammen med købmand Anders Bay Friis havde fået skøde på den forhenværende garverigård i Viborg, hvor de straks anlagde et brændevinsbrænderi i ret stor målestok. Det lå nede ved bredden af Sønder sø, lige syd for Garverigyden, og fik navnet »Ny Brænderi, under hvilket navn det fortsatte sin virksomhed, indtil det for få år siden blev købt af staten og nedrevet for at give plads for den nu foregående udvidelse af sidsygeanstalten. Købmand Friis skødede 7. januar 1834 sin andel af det til Dons, som derefter var enejer af det til sin død, ifølge panteattest ved auktion over brænderiet 11. dec. 1858.

Rasmus Dons, der fik det eftermæle, at han var en human og retskaffen mand, der nød alles agtelse, døde ugift efter langvarige og smærtelige lidelser den 25. juni 1838, ikke fuldt 50 år gammel. Trykkeriet havde i hans tid haft adskilligt at bestille og navnlig bragte trykningen af Stændertidende og andet. Stænderforsamlingen vedkommende, betydelige penge i dets kasse. Redaktionen af »Den Viborger Samler« havde han ikke selv personlig haft noget at gøre med. Da Just, træt og nedbøjet, lagde pennen hen, blev omsorgen for bladet overdraget til Emilius Jørgen Nerenst, hvis navn første gang findes på bladet 24. maj 1828. Denne, der var født i København 12. april 1795 og var søn af told- og konsumptionsinspektør kammerråd Christian Sommerfeldt Nerenst og Mariane Mårslet, havde efter at være blevet student taget filologisk-filosofisk eksamen 1813, hvorefter han havde tjænt sit brød som huslærer. Bladet gik i hans tid i den gamle gænge både hvad dets indre og dets ydre angik, selvfølgelig dog med enkelte uvæsentlige forandringer, fremkaldte af de forandrede forhold. Han fortsatte redaktionen et års tid efter Donses død, da dennes bo drev bogtrykkeriet, men måtte på grund af sygdom opgive det i maj 1839. Året efter døde han den 4. marts.

Da Dons var død uden at efterlade enke eller børn blev selvfølgelig alle hans ejendomme stillet til auktion. Hvad der blev af brænderiet og hans markjorder, kan her lades uomtalt. Trykkeriet stilledes stykkevis til auktion 25. juli 1839 og købtes - med undtagelse af nogle kasser med typer, der indbragte c. 140 rbd. - af faktoren, den unge Laurits Christian Hans Hannibal Wissing. Det indbragte ialt, foruden omkostninger, kun 879 rbd. Derefter blev gården i Set. Ibsgade, hvor trykkeriet befandt sig, stillet til 4. auktion 17. september samme år og købtes ligeledes af ham. Buddet, der lød paa 520 rbd. sølv, blev approberet af de i boet interesserede en fjorten dages tid senere. Det skal her endnu tilføjes, at da Donses bo sluttedes, omtrent 6 år efter hans død, havde det en meget betydelig underbalance.

Da Nerenst trak sig tilbage var bladets redaktion midlertidig blevet overtaget af adjunkt Reisz og ovennævnte Wissing, således at førstnævnte redigerede de udenlandske, sidstnævnte de indenlandske efterretninger. En god månedstid senere afgik »Den Viborger Samler« ved døden, 66½ år gammel, mæt af dage. Sidste nummer udkom d. 28. juni 1839, men straks efter rejste den sig af asken som fuglen Fønix i en

ny og bædre skikkelse. Den foretagsomme Wissing havde indset, at navnet var blevet forældet; det måtte forandres. Saa udgik den da fra 1. juli som »Viborg Stiftstidende« og samtidig begyndte den at udkomme fire gange ugentlig.

Men hermed standser vi, for det var kun »Den Viborger Samler«, vi her vilde beskæftige os med, og med den var det nu forbi, helt forbi; for det navneskifte, der fandt sted, var ikke, som det kunde synes, en i sig selv ganske ligegyldig ting, men en virkelig begivenhed. »Viborg Stiftstidende«, det lyder helt moderne, »Den Viborger Samler« har fortidens klang i sig, dens duft over sig. Året 1839 danner derfor et bestemt vendepunkt i bladets historie, hinsides ligger fortiden, på denne side nytiden.